

UDK 821.163.42(091)

Pregledni rad

Primljen 1.12.2017.

Prihvaćen 18.6.2018.

MARINKO ŠIŠAK

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Borongajska cesta 83d, Zagreb

msisak@hrstud.hr

VJERSKI PISCI I PRIJEPORI OKO HRVATSKOGA BIOGRAFSKOG LEKSIKONA

U radu se istražuju ideološki napadi koji su popratili izdavanje prvog sveska *Hrvatskoga biografskog leksikona* koji je tiskan 1983. (slova A-Bi). Unatoč sustavnim pripremama, ova edicija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda naišla je na osporavanje tadašnje partijske nomenklature. Izdanje je bilo podvrgnuto „marksističkoj kritici“, a njegovi suradnici i urednici prozivanjima i šikaniranju. Jedan od najvećih krimena *Leksikona* bio je obrada niza starijih vjerskih pisaca i svećenika koji su uvršteni u Leksikon, a nisu adekvatno, prema kritičarima, marksistički vrednovani. U javnim osudama i napadima prednjačio je književnik Goran Babić, ali su se uključili i mnogi tadašnji partijski intelektualci koji su uspjeli usporiti, ali nisu uspjeli zaustaviti projekt koji je nekoliko godina kasnije nastavljen. U radu se obrađuje kronologija nastajanja *Leksikona*, osporavanja i napadi te pokušaji Uredništva da se obrani koncepcija i projekt *Leksikona*.

Ključne riječi: Hrvatski biografski leksikon; leksikografija; Jugoslavenski leksikografski zavod; svećenici; vjerski pisci

Uvod

Ideja o hrvatskom biografskom leksikonu javila se u glavi Miroslava Krleže sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Tadašnji direktor Jugoslavenskog leksikografskog zavoda u Zagrebu, nakon izdavanja niza jugoslavenskih i opće enciklopedije, pokrenuo je inicijativu da se u izdanju njegova Zavoda pripremi i objelodani veliki nacionalni biografski leksikon.

Ideja nije bila nova. Hrvati su već ranije, počam od XV. stoljeća, imali slične edicije, a zamisao o takvom leksikonu iznio je 1905. Velimir Deželić u zagrebačkom časopisu „Vitezović“. Deželić je smatrao da Hrvati moraju napraviti svoj biografski leksikon kao i drugi europski narodi. On sâm namjeravao je realizirati zamišljeni projekt u sljedećih dvadesetak godina, tj. do 1925., odnosno proslave 1000. obljetnice hrvatskoga kraljevstva. Vatroslav Jagić je bio protiv takve koncepcije, držeći da se ona ne može napraviti bez uključivanja Srba, a JAZU je nekoliko godina kasnije pokrenula inicijativu za djelo koje je trebalo izići pod naslovom „Hrvatski biografski rječnik.“ (Stipčević, 1997: 10-11)¹

Taj projekt je propao, ali je realizirana ideja Odbora za izdavanje knjige „Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925-1925“. U ovoj ediciji objavljeno je više od tisuću Deželićevih biografija, odnosno više od polovice toga djela.²

Dugo godina ta je edicija bila najrelevantniji izvor podataka o važnim osobama iz hrvatske povijesti. Tek sedamdesetih godina 20. stoljeća direktor JLZ-a Miroslav Krleža povjerava izradu projekta o budućem biografskom leksikonu jednom od leksikografski najiskusnijih ljudi u Zavodu, dr. Kruni Krstiću.³

-
- 1 O hrvatskim biografskim leksikonima u povijesti pregledno je pisao Žarko Domljan. Vid. Domljan, 1988: 474-478.
 - 2 *Znameniti i zaslužni Hrvati te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*, sa pregledom povijesti Hrvatske, Bosne i Istre, hrvatske književnosti i razvitka hrvatskog jezika, te hr. vladara, hercega, banova i biskupa, kao uvodom. Prigodom proslave 1000-godišnjice Hrvatskoga kraljevstva. Izdao Odbor za izdavanje knjige „Zaslužni i znameniti Hrvati 925-1925“. Tisak i oprema Hrvatskoga štamparskoga zavoda d.d. u Zagrebu, 1925. Ne samo kao kuriozum, ali nije naodmet spomenuti da je ova knjiga bila stalno na Krležinu radnom stolu na Gvozdu. To je konstatirao Marijan Matković u diskusiji na savjetovanju o Leksikonu koji je organizirao Centar za idejno teorijski rad GK SKH, Zagreb (Vrhovec 1984: 95)
 - 3 Kruno Krstić (Arbanasi, 1905. – Zagreb, 1987.), filozof, filolog, pisac, albanolog, kulturni djelatnik, leksikograf i enciklopedički pisac. U okviru Leksikografskog zavoda izradio je u jesen 1973. polazni koncept za izradbu „Hrvatskog biografskog odnosno biobibliografskog leksikona“. „Ako je dopušteno primijetiti: da se više slijedio taj koncept u njegovim bitnim polazištima, bio bi Hrvatski biografski leksikon samo na dobitku.“ (Švab, 1995:320)

Problemi s naslovom i sadržajem *Leksikona*

Kruno Krstić, suautor knjige „Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika“ iz 1940., bio je svjestan političkih konotacija tog projekta i nepriličnih okolnosti u kojima planira i razrađuje ovu ideju, pa je cijelu zamisao naslovio enigmatski „Hrvatski bibliografski leksikon“. U samom tekstu elaborata upotrijebio je prikladniju sintagmu „hrvatski biografski leksikon“ (odnosno bibliografski). Naručitelj elaborata, politički moćni Miroslav Krleža, bio je očigledno još svjesniji problema koji mogu proizaći iz ovog poduhvata, napominjući u kuloarima da Zavod s takvim leksikonom „ulazi u živi pijesak“ (Stipčević 1997: 18) Stoga je njegova realizacija krenula sporo, tek 1975., izradom abecedarija koji je radila tročlana stručna skupina, na temelju oko 300 objelodanjenih publikacija. Ipak, vrlo brzo su se stvorile dileme koga sve uvrstiti u tu ediciju. Konsekvencijalno, dogovoreno je da se u leksikon uvrste osobe: a) rođene na tlu Hrvatske bez obzira na njihovu narodnost; b) osobe koje nisu rođene u Hrvatskoj, ali su živjele u Hrvatskoj kraće ili duže vrijeme i ostavile značajnog traga; c) osobe koje su rođene izvan Hrvatske ali koje se osjećaju pripadnicima hrvatskoga naroda i koji svojim djelom pripadaju hrvatskome kulturnom krugu. Uz ove kategorije, učinjen je presedan u odnosu na slične inozemne leksikone, pa su u njega uvrštene i osobe koje su još žive, a rođene su do kraja godine 1945. To je bio ustupak partijskoj i inoj vladajućoj nomenklaturi koja je po svaku cijenu htjela ostati zabilježena dok ima vlast i moć. Rad na abecedariju trajao je oko pet godina i u njega je ušlo više od 20.000 imena, gotovo deset puta više nego što je obradila edicija „Znamenitih Hrvata“ iz 1925.!!!

Već u Krstićevu elaboratu, a posebno kasnije, naročito nakon izlaska prvog sveska *Leksikona*, kamen smutnje činile su tzv. „negativne osobe“ i svećenici. Ipak, nakon više godina priprema, počeo se izrađivati leksikon pod radnim naslovom „Biobliografski leksikon Hrvatske“. Taj naslov po svemu sudeći smislio je Krležin zamjenik Ivo Cević, eliminirajući na taj način čitav niz napada koji bi sigurno uslijedili da se edicija nazivala pod imenom pod kojim je na kraju izišla – Hrvatski biografski leksikon. Također, omogućio je miran rad na pripremi prvog sveska. Ovdje valja upozoriti na tu, danas opet nažalost nesretno aktualiziranu činjenicu, koja je tada bila trajno stanje – problem „Hrvatske u genitivu“! Već sam naslov leksikona provocirao je reakcije i bilo je jasno da će oko edicije, ako ni zbog čega drugoga, biti problema zbog samog naslova. To se kasnije pokazalo točnim, jer su kritičari neki izravnije ili prikriivenije isticali pitanje zastupljenosti Srba u *Leksikonu* i općenito odnosa prema

srpskom pitanju.⁴ Posebno i zbog toga što među živima nije više bilo ni Mroslava Krležę, koji je mogao poput kišobrana primiti i amortizirati napade.⁵ Doduše, nije bio živ ni doživotni predsjednik Jugoslavije Josip Broz. Državom je upravljalo višečlano Predsjedništvo koje je vladalo pod geslom „i poslije Tita Tito“, nastojeći čuvati pravovjernost ideja i politike komunističke vlasti. Naravno, to više nije bilo moguće, naročito nakon Memoranduma SANU i politike Slobodana Miloševića. U Hrvatskoj se stvorilo novo ozračje, vrlo nestabilno, ali ne manje pravovjerno u odnosu na ranija vremena. Naime, vladavina Saveza komunista bila je i dalje potpuna, kontrola medija i javnog prostora provodila se iz centra tj. iz Beograda, ali i tadašnjih republičkih centara.

Prvi svezak *Leksikona*

Izrada *Leksikona* započela je 1978., pod glavnim urednikovanjem profesora starije hrvatske književnosti Nikice Kolumbića iz Zadra, a prva knjiga pojavila se iz tiska 1983.⁶ Pripreme su bile vrlo pažljive, nastojalo se voditi računa o svim političkim i društvenim okolnostima, posebno o tome da se partijski moćnici ne naljute.

Priređivači su nastojali predgovorom prevenirani moguće napade i osporavanja. Predgovor se dugo pripremao, prošao je više kontrolnih čitanja i korekcija i pojavio se na prvim nepaginiranim stranicama prvog sveska *Leksikona*, ali se odnosio na cijeli projekt i sve ostale sveske koji su se planirali.⁷

4 Bilo je uobičajeno da se sve edicije nazivaju ili jugoslavenskim ili hrvatsko-srpskim. Da je to bio temeljni i najsporniji element u jednom je trenutku odao i sekretar OOSK u Zavodu kada je rekao da ne bi bilo problema da se edicija zvala „Biobibliografski leksikon Hrvatske“, a ne HBL. Stipčević 1997:126.

5 U svojoj raspravi o aporijama prvog sveska *Leksikona*, tadašnji partijski i državni dužnosnik, dr. Stipe Šušar, koji je bio iznimno dobro informiran, naveo je da Miroslav Krleža nije „prekoračio prag svoje kuće“ od 1977., a pogotovo nije mogao kontrolirati rad na izradi *Leksikona* kasnije. Krleža je umro 21.12.1981. (Vrhovec 1984: 113).

6 Nikica Kolumbić (Zagreb, 1930. – Zadar, 2009.), bio je hrvatski književni povjesničar i leksikograf, profesor na Filozofskom fakultetu u Zadru. Bio je urednikom *Hrvatskog biografskog leksikona* (1. svezak) do 1983. kada se zbog obiteljskih prilika povukao s tog mjesta. Naslijedio ga je dr. Aleksandar Stipčević koji je glavnim urednikom postao dok je prvi svezak bio u tisku.

7 Glavni urednik je napisao predgovor na osam stranica u kojima je preciznije objasnio kriterije i metodologiju izrade *Leksikona*, ali je taj tekst u daljnjim redakaturama

U predgovoru koje je potpisalo „Uredništvo“ ističe se uloga idejnog tvorca Miroslava Krležje koji je 1975. dao poticaj za izradu „višesveščane biografsko-bibliografske edicije“: „Svakom je narodu na određenom stupnju njegova kulturnog razvitka jedna od prijekih potreba sistematski obrađena i objavljena biobibliografska građa o svim onim ljudima koji su u višestoljetnom povijesnom kretanju pridonosili izgradnji njegova materijalnog i kulturnog života.“ A nešto dalje ta potreba se kontekstualizira u okvire postojeće zajednice: „U SR Hrvatskoj, kao i u drugim našim socijalističkim republikama, potreba za takvom edicijom osjeća se danas više nego ikada. Ne samo što je naše društvo u novije vrijeme postalo zrelije i sposobnije kritički pristupiti i valorizirati vrednote u prošlosti i sadašnjosti, već i stoga što u dinamičnu društveno-političkom, kulturnom i znanstvenom životu takva edicija postaje nezaobilazan priručnik i vodič“.

Potom Uredništvo iznosi koncepciju *Leksikona*: „U *Hrvatski biografski leksikon* uvršteni su istaknuti Hrvati (pojedinci i obitelji) ili ljudi hrvatskog podrijetla koji su živjeli i djelovali diljem svijeta, zatim istaknuti pripadnici drugih naroda i narodnosti rođeni na tlu SR Hrvatske, bez obzira na to gdje su boravili, te stranci koji su živjeli i djelovali na ovom tlu.“ Na koncu se ističe da se donose biografije ograničene na osobe rođene do konca 1945.

„*Hrvatski biografski leksikon* nije samo registrator činjenica nego djelo koje, prema sadašnjim spoznajama i mjerilima, predočuje sve trajne vrijednosti što su ih pojedini ljudi utkali u našu kulturu i civilizaciju. Tome ima pridonijeti i zahtjev za znanstvenom utemeljenošću tekstova, za preciznošću i sustavnošću, za faktografskom pouzdanošću i za stilskom jasnošću.“

„Temeljeći se na najsuvremenijim znanstvenim rezultatima, iznoseći samo potvrđene činjenice i relevantne podatke, on ima prikazati i objektivne okolnosti i subjektivne činioce na kojima se formirala pojedina osobnost, s aspekta njezina vlastita rada i djelovanja, kao i sa stajališta onih koji su njezin rad tijekom vremena ocjenjivali.“

Svjesni zamašitosti posla i stupnja istraženosti građe, tj. leksikografskog stanja, Uredništvo se ograđuje zaključnim riječima: „Pridružujući tome i brojnost osoba, među kojima su mnoge ovdje prvi put obrađene *Hrvatski biografski leksikon* ne predstavlja samo zbir faktografske građe, nego će u mnogim prilikama biti poticaj u daljim znanstvenim istraživanjima“.

bitno skraćen i sveden na dvije stranice predgovora. Vidi u: Vrhovec 1984: 72.

Osim glavnog urednika dr. Nikice Kolumbića Uredništvo su činili: Ivona Ajanović, dr. Danko Bidjin, dr. Ivo Cecić, dr. Dunja Detoni-Dujmić, mr. Višnja Flego, Eleonora Galinović, dr. Trpimir Macan, mr. Elizabeta Palanović, mr. Tatjana Radauš, Anđelka Stipčević, Zdenko Šenoa, mr. Božena Šurina i mr. Mladen Švab.

Uredništvo je okupilo velik broj vanjskih suradnika pa se u prvom svesku navode imena čak 270 pisaca natuknica, najvećim dijelom izvan Leksikografskog zavoda.

Izrada prvog sveska se odužila i on se pojavio 1983. U uobičajenom leksikografskom formatu, otisnut na kumst Druck papiru i opsegom od osamstotinjak stranica, na kojima je obrađeno više od 1600 imena (biografija).

Napadi i osporavanja

Pa ipak, već na samoj svečanoj promociji prve knjige bilo je jasno da se rodila nova afera i da će HBL dobiti u najmanju ruku epitet „slučaja“, ako ne i nešto više. Naime, na predstavljanju biografskog leksikona u smaragdnoj dvorani hotela Esplanade, novinar Ivo Družijanić je provokativno pitao hoće li se u *Leksikonu* naći ime prvog predsjednika radničkog savjeta u Jugoslaviji, te kako se tamo mogao naći ratni zločinac Andrija Artuković. Na promociju je došao i Živko Stržić, voditelj znamenitog antikvarijata Matice hrvatske u Ilici, s viješću da mu je u antikvarijat banula milicija i zaplijenila sve primjerke *Leksikona* koje je stavio u prodaju. To isto su navodno učinili i u drugim knjižarama. (Stipčević 1997: 34-36)

Reakcije na pojavljivanje *Hrvatskoga biografskog leksikona* zamijenio je nakratko u hrvatskoj javnosti muk, posebno nakon članka Steve Ostojića u beogradskom dnevnom listu *Politika* koji je prenio diskusiju književnika i novinara Gorana Babića sa sjednice Komisije za idejni rad Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske. Babić je tom prilikom rekao: „Krlježa je uspijevao obuzdati najezdu desnice koja se tamo [JLZ] okupljala i dalje se okuplja, a sada kad Krlježe više nema pojavila se ova knjiga za koju je veliki pisac, doduše dao maglovitu inicijativu, ali nije mogao više da utiče na njen sadržaj. Nikada klerikalci kod nas nisu još dobili takvu knjigu – nema toga iole poznatijeg fratra koji nije u njoj zastupljen“. (Stipčević 1997: 38)

Goran Babić je javno otvorio napade koji su potom uslijedili, a u kojima je on predstavljao najrigidniju partijsku struju i bio najgorljiviji

i najmilitantniji oponent ideji HBL-a.⁸ Ponajviše zahvaljujući njegovoj diskusiji pokrenuli su se i aktivirali svi partijski mehanizmi, od Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, preko Gradskog komiteta SKH Zagreba do osnovne organizacije Saveza komunista u samom Jugoslavenskom leksikografskom zavodu. Potegnuto je pitanje odgovornosti, moralno-političke podobnosti itd. Međutim, aktivirali su se i marksistički teoretičari, poput Milana Kangrge koji je među prvima u beogradskoj *Književnoj reči* podupro napade u tekstu *in memoriama* posvećenog filozofu Danku Grliću, članu redakcije *Praxisa* koji ga je tobože upozorio da bi se njih dvojica mogli naći u društvu „s Artukovićima, Bedekovićima, Pavelićima,... Didom Kvaternikom...“ Zaključak toga razgovora bio je da moraju nešto hitno poduzeti da se to ne dogodi. „Grga, ti boga, pa jesi li svjestan toga da se u tom leksikonu lako nađemo i nas dvojica, zajedno s Artukovićima, Bedekovićima, Pavelićima... čekaj, pa ti ćeš biti u istom svesku s Didom Kvaternikom, pod slovom K! Pa to je ludo! Nešto treba pravovremeno poduzeti, da se toga spasimo! Valjalo bi se 'spasiti' na taj način, da se ne dopusti da naša imena uđu u taj *Leksikon*.“ (Kangrga 1984: 3; Stipčević 1997: 42)

Aleksandar Stipčević je napisao odgovor na ovaj Kangrgin napad u kojem je upitao zašto se on i pokojni Grlić uzbuđuju što će se u novom leksikonu naći u tom društvu, a nije im smetalo što su se u beogradskoj *Maloj opštoj enciklopediji* (1978.) našli u društvu Milana Nedića, Draže Mihajlovića, Ante Pavelića itd., čije su biografije tamo objavljene. Osim toga, Danko Grlić, kao bivši zaposlenik JLZ bio je sudionikom savjetovanja 1978. na kojem nije imao ništa protiv koncepcije da i „negativne ličnosti“ uđu u *Leksikon*. (Stipčević, 1997: 45)

Glavna primjedba koja je krenula u javni optjecaj bila je da leksikon nije primijenio marksistički pristup u obradi biografija.⁹ To je značilo da su se sve osobe koje su u njemu obrađene, morale obraditi s takvog vulgarnomaterijalističkog, marksističkog stajališta i na taj način ocijeniti: jesu li bili za radničku klasu ili protiv nje, jesu li bili za samoupravljanje

8 Zabilježeno je preko 80 napada u novinama i periodici na *Leksikon*, a objavljene su i dvije knjige s takvim tekstovima. Stipčević 1997: 6, 34.

9 U izvješću Seade Vranić za *Borbu* o partijskom savjetovanju primjedbe su grupirane u tri skupine: prva je metodološki koncept leksikona (ne postoji jedinstvena koncepcija na marksistički osmišljenom pristupu); tu se ističe diskusija Zorice Stripetić koja ističe beskonfliktni pristup povijesti pa se zbog toga u *Leksikonu* nalazi toliko „teologa i pojedinaca iz redova crkve“. Druga grupa primjedaba je što se nisu valorizirale prikazane ličnosti nego je navedena čista faktografija. Treća skupina primjedbi odnosila se na predgovor ediciji koji izaziva zbrku. Vranić 1984: 3.

ili su bili protiv njega! Čitava hrvatska povijest se trebala staviti u Prokrustovu postelju procjenitelja - marksističkih pravovjernih. U potki mnogih napada ipak su nerijetko stajale i povrijeđene taštine suvremenih moćnika, primjerice Milutina Baltića, nesumnjivo najmoćnijeg partijskog funkcionara toga doba koji je dobio tridesetak redaka, znatno manje od mnogih tobože manje važnih i poznatih osoba. Znatno manje primjerice od franjevca iz 18. stoljeća fra Tome Babića. Međutim, mnogi koji su o *Leksikonu* raspravljali i javno ga optuživali, često nisu leksikon niti otvorili. *Leksikon* je postao politički slučaj oko kojeg su se vodile političke rasprave i bitke i koji je doveo u pitanje daljnji nastavak rada na ovom projektu, dakle i cijelu zamisao. Najoštrij kritičar Goran Babić na savjetovanju koje je o *Leksikonu* upriličio Centar za idejno-teorijski rad Gradskog komiteta Saveza komunista grada Zagreba 5. lipnja 1984., i koje je trajalo desetak sati, bio je lapidaran i nedvosmislen: „Jedino moguće rješenje u ovoj situaciji da ostanemo samo na ovoj knjizi ili da je povučemo. Manja će biti šteta od toga, nego da napravimo osam ili deset ili – kako je netko izračunao – dvadeset ovakvih knjiga.“ (Vrhovec 1984: 107)

Gradski komitet SKH Zagreb oštro se obrušio na *Leksikon* s optužbom da je na djelu „tihi marš desnice“, nacionalista i drugih neprijatelja u „institucijama nadgradnje“ te da se treba konfrontirati s protagonistima „nesocijalističkih i antisocijalističkih snaga“. (Stipčević 1997: 45)

Politički forumi su se zahuktali i stvorena je politička situacija istjerivanja vještica. U nju su se uključili mnogi partijski intelektualci. Osim hrvatskih negativnih ličnosti, osobito je takvim prosuditeljima upadao u oči veliki broj svećenika koji su obrađeni i dobili mjesto među tim koricama. Ostrašćeni Goran Babić poduzeo se zadatka identificiranja i nabiranja svećenika i drugih crkvenih ljudi u prvom svesku *Leksikona*. I iz tih osamstotinjak stranica, taksativno je izvukao i nabrojio čak osam stranica takvih ličnosti. Na jednom mjestu je prekinuo nabiranje da bi zaključio iz tako necjelovitog popisa sljedeće: „Valja reći zatim i to kako je velik broj tih ljudi dao doista značajan doprinos našoj kulturi i civilizaciji, ali je među njima i golem broj potpuno marginalnih osoba čija je jedina historijska 'zasluga' redovnički haljetak ili kakva crna mantija, a da se i ne govori kako je tudjer i zločinaca, ljudi koji su žarili i palili diljem naših zemalja kroz silna stoljeća“. (Babić 1988: 16) Obarajući se i na srednjovjekovne „velmože“, Babić egzaltirano kliče da u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu postoji abecedarij „u kojemu je gotovo 80% 'zasluznih i znamenitih' Hrvata nosilo ili mantiju ili pancir“. (Babić 1988: 17)

Napadi su se u nastavcima objavljivali u listu za kulturu *Oko*, čiji je glavni urednik bio upravo Goran Babić. Te napade kasnije je sabrao i objavio u knjizi „Voćna salata ili pomirenje svih Hrvata“. Babić se poduhvatio analize svih obrađenih imena u prvom svesku. Od svih tih ličnosti najviše su mu smetali svećenici i vjerski pisci. Svi primjeri koje je istaknuo upravo su takvi. Htio je pokazati da su autori HBL-a namjerno prešućivali ili iskrivljavali povijesne činjenice o vjerskim djelatnicima i piscima. A povijesna istina je prema njemu ležala u publikacijama iz 1946., kakve su primjerice bile „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“ koje su uredili i objavili Joža Horvat i Zdenko Štambuk. Babić je lamentirao nad činjenicom da se četrdeset godina nakon „konstituiranja vlasti sa socijalističkim atributima“ vode diskusije o „elementarnim pitanjima vlastite nacionalne historije“ kao prije „pedeset ili stotinu godina“. Rezultiralo je to, po njemu, da je i proskribirana Ujevićeva *Hrvatska enciklopedija* izišla u vrijeme Nezavisne države Hrvatske „u stanovitom smislu naprednija, pa i modernija od jednog navodno socijalističkog leksikografskog izdanja kakav je HBL“. (Babić 1988: 8)

U nizu svojih članaka Babić je dublje analizirao djelovanja pojedinih osoba. Tako je publicist Ambrozije Benković, koji je objavljivao članke i prikaze iz književnosti, povijesne knjige, katehitičke i liturgijske priručnike, molitvenike itd. prema Babiću bio „terorist“ i kao takvom nije mu bilo mjesto u *Leksikonu*. Odnosno, sve ono što je napisano o njemu, dakle, prikaz njegovog pastoralnog, književnog i vjerskog rada nije istinit, ako se ne kaže da je sudjelovao u organiziranju križara i distribuciji protusocijalističkih letaka nakon Drugog svjetskog rata. U drugom primjeru poziva se na autoritet Viktora Novaka koji za Leonarda Bajića, vjerskog pisca kaže da je bio „zločinac u fratarskoj mantiji“ (Babić 1988:25). Biografiju fra Leonarda Bajića pisao je fra Josip Ante Soldo, a Babić za ovog svećenika izvlači sudski spis iz 1947. prema kojem je bio osuđen na 12 godina lišenja slobode i prisilni rad, te pet godina gubitka građanskih i političkih prava. Osuđen je jer je znao da se priprema diverzija na tvornicu „C.D. Gaon“ u Zagrebu i što je znao za „umnažanje i raspačavanje ilegalnih neprijateljskih letaka, umnažanih u samostanu“. Fra Leonard Bajić skončao je život u Staroj Gradišci, već sljedeće godine 1948. Babić i na drugim mjestima pronalazi argumente kako bi ocrnio svećenike koji su dobili mjesto u *Leksikonu*. Tako je Vilka Anderlića proglasio jednim od „ideologa pokrštavanja“, pa prema tome spada u grupu onih čija je najveća „zasluga“ bio zločin i koji su prema njemu „bili definitivno potonuli dok im HBL nije otkriniu poklopac na

lijesu“. (Babić 1988: 30) Slično zbori i o Branku Birtu iz Srijetske pokraj Bjelovara, glazbenom piscu i skladatelju čiju je tobožnju aktivnost na pokrštanju Srba procijenio okružni sud u Osijeku i osudio ga kao rimokatoličkog svećenika na smrt strijeljanjem koja mu je snižena na 20 godina lišenja slobode s prisilnim radom i pet godina gubitka političkih i građanskih prava. (Babić 1988: 31)

Ustao je Babić i protiv papinskih poslanika koji su se suprostavljali krivovjerstvu i time suzbili našu istinsku vjeru – patarenstvo, pa i protiv naših puntara „omiških gusara“! Ovakva retrospekcija i interpretacija nije učinjena, prema njegovu mišljenju, upravo zbog toga što su autori tih priloga (biografija) u *Leksikonu* svećenici. Tu činjenicu je naglasio još jedan sudionik u tom savjetovanju, akademik Vladimir Stipetić: „Nije lako valorizirati prošlost: dosad su isusovce valorizirali, pazite, isusovci sami, pa su često bili nekritični. Čitav niz tekstova o teološkim piscima, inkvizitorima, propovjednicima i svećenicima u HBL-u pisali su teolozi kojima, dakako nije bilo lako odvojiti se od svog jata“. (Vrhovec 1984: 40) Iako je nastojao objektivno korelirati *Leksikon* s *Enciklopedijom Jugoslavije*, i uopće, biti benevolentan prema nekim uredničkim rješenjima, Stipetić nije mogao ne komentirati popise obrađenih ličnosti među kojima „ljudi svećeničkog poziva ima najviše – čak 14 – pri čemu su neki od njih malo uradili za razvoj znanosti i kulture u Hrvatskoj“. (Vrhovec 1984: 44)

I ovom kritičaru, a Babiću osobito, smetali su i autori-suradnici *Leksikona*. A njih je u prvom svesku iz kruga svećenika bio čitav niz (primjerice, kanonik Ante Dračevac, Anto Slavko Kovačić, Andrija Zirdum, Franjo Emanuel Hoško, Franjo Šanjek, Izak Špralja, Karlo Jurišić, Mile Bogović, Mihovil Bolonić, Predrag Belić, Stjepan Krasić i drugi). Ivanu Salečiću, nije sporan metodološki prijepor treba li „u djelo ovakvih razmjera uvrstiti biskupe, nadbiskupe, vikare, velike i male župane, vjeroučitelje, zvonoljevače, hagiografe, županijske bilježnike i svu tu nepreglednu grafiju svetopisamske inspiracije od liturgijskih pjesmarica do acta sanctorum“. Svega toga dakle može biti u leksikonu, ali tako da se sve te ličnosti obrade u duhu „žive baštine“, što znači „selekcionirano i kritički osmišljeno“. Taj suvremeni pristup utvrdio je Marx svojim metodološkim postupkom: uzdignuti (*elevare*) na razinu kritičkog dijaloga, raskriti i prokazati (*detexi, detectum*) i sačuvati i spasiti za vremena i pokoljenja. (Vrhovec 1984: 47-48). Takva „ahistoričnost“ rezultirala je pogubnim rezultatima jer „Hrvatska Vladimira Bakarića i Hrvatska nekoga kaptolskog klerika nisu čak ni interferentne kulturno-političke i civilizacijske tvorevine, a kamoli istoznačne“ (Vrhovec 1984: 49). U kritičkom pristupu koncepciji i sadržaju *Leksikona* taj autor je posebno

obradio biografiju Antuna Bauera, pritom posebno apostrofirajući njegovu ulogu u pripravnoj komisiji za rad na izradi konkordata između Jugoslavije i Svete Stolice, zamjerajući objavljenom tekstu što nije kontekstualizirao pokušaje postizanja konkordata s ulogom jugoslavenske vlade i njenom politikom prema fašističkoj Italiji. Dakle, biskup je optužen za rad na definiranju konkordata kao akcije Stojadinovićeve vlade prema postizanju ravnoteže spram drugog partnera Osovine (Italije), dakle za sudjelovanje u politici koju su komunisti ocijenili kao „žig sramote“ (Rodoljub Čolaković i Edvard Kardelj). Salečić zaključuje da je Bauerov biografski tretman „u crkveno-funkcijskom tonu“, a da su prešućene bitne etape u njegovu životu, poput rada na konkordatu, ili polemike s Bogoslavom Šulekom, predstavnikom „napredne misli“ koju je biskup vodio s pozicija neoskolastičke filozofije, davno, koncem devetnaestoga stoljeća. (Vrhovec 1984: 52, 54)

I za Ivicu Maštruka *Leksikon* pokazuje slabosti marksističke misli posebno u „religijskoj dimenziji“ jer je teško pronaći prave (a to znači marksističke) autore, pa i recenzente koji bi se kritički bavili područjem fenomena religije. (Vrhovec 1984: 110) Takvu ocjenu dijelio je i u zaključnoj raspravi najistaknutiji partijski funkcionar Stipe Šuvar koji je ponovio ocjenu da je „previše prepušteno crkvenim intelektualcima i ostaje posve izvan marksističkog vrednovanja“ (Vrhovec 1984: 114). A Šuvaru, kao tadašnjem ministru prosvjete SR Hrvatske¹⁰, posebno je zasmetalo što je u *Leksikon* „mnogo župnika ušlo, ali nisam siguran da je svaki prosvjetni radnik koji je to zaslužio.“ (Vrhovec 1984: 117)

Povjesničar Drago Roksandić potvrdio je da je u „dosadašnjim raspravama“ najviše sporova bilo u vezi s katoličkim svećenicima. Ističući i priznajući značenje katoličanstva za hrvatsku povijest, ovaj povjesničar smatra da ono mora biti „povijesno osmišljeno“. Njemu nije bilo sporno što te biografije pišu svećenici, nego to što u tim biografijama ima činjenica koje nisu zabilježene posebno „zbog prešućivanja kazni zbog izdajništva ili čak ratnih zločina“. Tu za autora nema nedoumica: „isuviše su brojne žrtve NOR-a [„narodnooslobodilačkog rata“] i socijalističke revolucije“. Osobito je sporno što se „životopisima intelektualaca ili političara izrazito katoličke inspiracije rehabilitira klerikalizam“ (Vrhovec 1984: 62). A optužiti nekoga za klerikalizam značilo je ujedno i pozvati vlast

10 Stipe Šuvar (Zagvozd, 1936.- Zagreb, 2004.), sociolog i sveučilišni profesor, bio je od 1974. do 1984. sekretar Sekretarijata za prosvjetu i kulturu SR Hrvatske (republičko ministarstvo prosvjete i kulture), a kasnije i partijski funkcionar u Beogradu. Nakon demokratskih promjena osnovao je i vodio stranku „Hrvatska ljevica“.

(tužilaštvo i policiju) da poduzmu akcije protiv takvih. U tom žestokom osuđujućem tonu govorio je i filozof Vanja Sutlić, profesor s Fakulteta političkih nauka u Zagrebu, dakako filozof marksističke provenijencije koji je u jsvnosti slovio za nezavisnog intelektualca i koji nije bio pripadnik dominantne grupe vezane uz časopis *Praxis* koja je sebi prisvajala ulogu autentičnog tumača i nastavljača misli Karla Marxa. I takav tobože slobodnomisleći intelektualac javno se upitao zašto je „pozitivistička metodologija u historiografiji, garnirana preuzetim stavovima jednog nesvjetoavnog 'nazora na svijet', prevagnula nad zbiljskom poviješću?“ I kao pravi filozof, intelektualac, zaključuje u tonu najrigidnijih partijskih funkcionara: gdje je tu odgovornost urednika i uredništva, idejna i svaka druga! I cijeli zavod je problematičan i političko stanje u njemu! - zaključuje Sutlić. (Vrhovec 1984: 31)

Dokle je išla ideološka kritika prvog sveska govori i diskusija jednog od partijskih intelektualaca Ervina Peratonera koji je predlagao da se naprave dvije edicije – jedna u koja bi zabilježila životopise osoba iz starije i novije povijesti Hrvata i Hrvatske i druga, u kojoj bi trebalo „sve ono što je u historiji hrvatskog naroda i naroda na tlu Hrvatske bilo negativno, sakupiti u posebnoj svesku i njega kao takvog prezentirati: „kao trebnik negativnih ljudi u Hrvata i Hrvatskoj“. (Vrhovec 1984: 68) Ovakav prijedlog o leksikonu za „dobre“ i leksikonu za „zle“ Hrvate ili one koje je „osudila povijest“, s pozicija onih koji pišu povijest, a to su pobjednici, u ovom slučaju pobjednici u NOB-i koji su pobijedili i porazili „klasne neprijatelje“ (u koje su dakako spadali i katolički svećenici i intelektualci), već su na partijskom savjetovanju odbačeni.

Posebno zanimljiva je bila diskusija Stanislave Oštrić-Koprivica koja je analizirala oznake uz pojedine ličnosti iz „bloka radničkog i komunističkog pokreta, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije“. Tako je ustvrdila da nije sustavno i konzekventno izrađena i primjenjivana nomenklatura, pa su u HBL-u neki bili „politički radnici“, neki „društveno-politički radnici“, „narodni heroji“ i „revolucionari“. Neki od njih, poput Pavla Bastajića, bio je osim političkog radnika i „profesionalni revolucionar“. (Vrhovec 1984: 82-83)

Jedan od rijetkih sudionika koji je branio koncepciju *Leksikona* bio je klasični filolog Veljko Gortan koji je upozorio na bitne razlike između enciklopedijskog članka i teksta za leksikon. On je posebno istaknuo dragocjene biobibliografske podatke koje sadrži *Leksikon* jer je do njih najteže doći.

Dugačku i opširnu raspravu o prvom svesku *Leksikona* sažela je Ema Derossi-Bjelajac konstatacijom da je rasprava bila potrebna budući da se može ustvrditi „da je riječ o bitnim nedostacima preko kojih se nije moglo i ne može preći i to nedostacima metodološke, koncepcijske, idejne i političke prirode.“ I ključni argument: „U svemu tome osnovno je da je nedostajao marksistički pristup“. (Vrhovec 1984: 128)

Obrana Uredništva i JLZ koncepcije i sadržaja *Leksikona*

Urednicima prvog sveska *Leksikona* nije se bilo lako obraniti takvim „jatacima“ da su se u pisanju rukovodili načelima objektivnosti, nepristranosti i znanstvenog poštenja. Sve je to bilo nedovoljno da bi se oduprijelo unaprijed stvorenim optužbama, predrasudama i marksističkom pristupu, garniranom autoritetima poput Krleže ili Viktora Novaka.

Ipak, Goran Babić ostaje zapanjen kako se na negativne stavove o izdanju *Leksikona* koji je po njemu „jedna kontrarevolucionarna pojava, politički porazna knjiga, najštetnija i najlošija knjiga koja četrdeset godina nakon rata nije objavljena“, odgovara na „bezočno bezobrazan način“ te se tako „amortizira tolika utemeljena kritika“ (Babić, 1988: 47). Ova knjiga je pokazatelj nesmiljenog sukoba Znanja (snaga) starog svijeta i Znanja suvremenog i socijalističkog, kaže Babić. I zbog toga je Dragutin Tadijanović, ugledni hrvatski pjesnik, jedini koji se usudio u anketi dnevnog lista „Vjesnik“ *Hrvatski biografski leksikon* proglasiti kulturnim događajem godine, za Babića postao „vatikanski pjesnik“ koji je bio klerikalac i krivac što su hrvatski katolici spaljivali knjige hrvatskih protestanata, suodgovoran za stradanje Jurja Križanića i sve ono što je Crkva učinila kroz stoljeća!¹¹ Za Gorana Babića *Leksikon* je jedan od „najkrupnijih promašaja na leksikografskom planu nakon rata, kao izraz jedne duhovne kontrarevolucije na našem terenu“ (Vrhovec 1984:107) ili „socijalistički projekt“ koji je zastranio i „prevršio svaku dopuštenu i uobičajenu mjeru.“ (Babić 1988: 8)

Urednici su sudjelovali na savjetovanju Gradskog komiteta i tu su pokušali opravdati koncepciju i sadržaj te koncept *Leksikona*. Na

11 Mediji su počeli pohvalno pisati o Leksikonu i takvih je članak bilo desetak, ali nakon otvorene hajke, pozitivni prikazi su prestali. Popis tih članaka donosi Stipčević 1997: 46.

savjetovanju su sudjelovali glavni urednik Nikica Kolumbić, novoimenovani urednik HBL-a Aleksandar Stipčević i direktor Leksikografskog zavoda dr. Ivo Cević.

Nikica Kolumbić je pokušao obraniti *Leksikon* podacima, argumentima i znanstvenim pristupom, dozvoljavajući da su tu i tamo potkrala poneka greška koju priznaje i koju bi trebalo ispraviti. Podsjetio je na održano savjetovanje o izradi *Leksikona*, te na javno objavljeni koncept u *Oku*, na koji nitko nije reagirao. Pokušao je replicirati kritičarima njihovim argumentima, primjerice da se u prvom svesku obrađuje 58 plemićkih obitelji, ali i 20 pučkih i građanskih, te da od oko 1600 osoba obrađenih u Leksikonu svega 160 pripada crkvenoj hijerarhiji, zvanjima i funkcijama. Također, iznio je i podatke da se o živim osobama pisalo vrlo obzirno, pa je tekst o Vladimiru Bakariću, partijskom funkcionaru, vidio on sam i šef njegova kabineta. Kolumbić se osvrnuo i na pitanje Srba i konstatirao da je možda poneki ispušten, ali je sigurno razmjerno tome ispušten i broj Hrvata, ali „da bi dobar poznavalac Srba u Hrvatskoj iz ovoga leksikona mogao napraviti dobar leksikon o udjelu Srba u Hrvatskoj“. (Vrhovec 1984: 75).

Novoimenovani urednik dr. Aleksandar Stipčević rasterećen kritika koje su bile upućene bivšem glavnom uredniku, komentirao je primjedbe iz rasprave i uglavnom se s većinom složio, pozvavši Dragu Rokсандića, koji je konstatirao da nisu svi Srbi uvršteni u *Leksikon*, da dopuni abecedarij i da se uključi u izradu *Leksikona*. Obećao je također izradu dopunskog sveska, ali dopunski separat tiskan je i uz prvi svezak *Leksikona*, kao rezultat kritika i pokušaj zadovoljavanja kritičara.¹²

Direktor Jugoslavenskog leksikografskog zavoda Ivo Cević, koji je kao što je sam istaknuo desetak godina ranije „po partijskom zadatku“ došao u Zavod, bio je zadovoljan diskusijom na savjetovanju i obećao je promijeniti sve što se pokazalo kao opravdana kritika, pa čak i mogućnost objave dopuna svakom novom svesku Leksikona! Naravno, istaknuo je značaj mnogobrojnih izdanja koja JLZ radi i relevantnost partijske kritike.

Usporedo sa savjetovanjem trajala je partijska inicijativa za imenovanje odgovornih za propuste i za njihovo sankcioniranje. U partijskom vokabularu radilo se o „diferencijaciji“, tj. lučenju pozitivnih i ispravnih „zdravih snaga“ od nepodobnih kadrova. To je u komunističkoj terminologiji značilo smjenjivanje krivaca s odgovornih dužnosti, a nerijetko

12 Budući da je bilo puno kritika na Predgovor, neko vrijeme je egzistirala ideja da se napiše novi Predgovor i objavi uz 2. svezak, ali ta je ideja prešutno odbačena i uz drugi svezak objavljena je samo „Napomena“. Stipčević 1997: 210-212.

i izbacivanje s posla što su ga obavljali. Taj postupak je vođen uporno i u njemu su se koristile sve isprobane metode. Ključni egzekutor trebala je biti Osnovna organizacija SK u samom Zavodu.

Nakon niza sastanaka, dopisa, analiza odgovornima za propuste označeni su dr. Ivo Cević, direktor Zavoda koji je otišao u mirovinu, Nikica Kolumbić, koji se povukao iz HBL-a, pa mu to nije moglo previše naškoditi i Žarko Domljan, zamjenik direktora Cevića.¹³

Zaključak

Semantička uporaba termina i kvalifikativa najbolje ilustrira dogmatско-partijsku pravovjernost koja se propitivala i dokazivala na primjeru *Hrvatskoga biografskog leksikona*. Babić je predstavljao ekstremno krilo partijskog dijapazona, unutar kojega je dakako bilo i znatno umjerenijih tonova i razumnijih pristupa. Ali, podižući tenzije, ovaj radikalni kritičar nastojao je stvoriti i napuhati slučaj koji bi onda poslužio u obračunu s partijskim neistomišljenicima. Stoga kvalifikativi poput „promašaja“, „duhovne kontrarevolucije“ ciljaju na obračun s onima koji su se usudili pojaviti na „našem terenu“. Taj teren je osvojen revolucionarnom borbom i stoga se mora bez ikakve milosti na taj način i braniti. To partijsko duhovno ozračje proizvelo je godinu dana kasnije i savjetovanje hrvatskog partijskog komiteta o idejnoj borbi u području kulture, koje je inicirao Stipe Šušvar i koje je proizvelo publikaciju „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke“, kolokvijalno nazvanu „Bijela knjiga“ prema boji korica. U uvodnom izlaganju Šušvar je govoreći o prodoru nacionalizma u Hrvatskoj apostrofirao Hrvatski biografski leksikon: „U njemu je hrvatska nacionalna povijest interpretirana uz očito odsustvo marksističkog pristupa. Minimaliziran je utjecaj i uloga srpskoga naroda u hrvatskoj povijesti. Naročito je došla do izražaja njena klerikalna interpretacija.“ (Stipčević 1997: 128).

13 U jednom razgovoru koji je autor vodio s Nikicom Kolumbićem, on mi je ispričao kako je Radulu Kneževiću, voditelju Centra za idejno teorijski rad CKSKH Zagreba rekao kako će se žaliti na tu odluku. Knežević mu je samo kratko rekao: „Ja se na vašem mjestu ne bih žalio“, dajući mu do znanja da time ne će ništa postići i da se nije uputno žaliti na partijske odluke.

Vrlo oštra kritika kojom su publiciranje ove knjige dočekali beogradski intelektualci bio je indikatorom da vrijeme rigidnih partijskih politika u sferi kulture i umjetnosti polako odlazi u prošlost. Nacionalizam kojeg je u Srbiji probudio i njegovao Slobodan Milošević pokazao je nemogućnost održanja Jugoslavije na postojećoj ideološkoj matrici. Hrvatski komunisti nastojali su pronaći i primjerom pokazati kako se obračunom s „nacionalizmom“ čuva Jugoslavija. Neki su u tom poslu bili revnosni, a neki su fingirali žestinu kojom su se obrušavali na „nacionalističke ispade“. Prvi svezak *Hrvatskog biografskog leksikona* poslužio je i kao povod, ali svojim nastavljanjem i kao odgovor hrvatske intelektualne elite na te partijske pokušaje. Zadržavanje niza svećenika kao suradnika i u idućim svescima *Leksikona*, ili uključivanje i novih, pokazalo je da je edicija samo privremeno zaustavljena, ali da nastavlja rad kao stručni i znanstveni leksikografski, ali ne kao politički projekt. Jamčilo je to da će se znanstveni pristup zadržati i u sljedećem i svim ostalim svescima *Leksikona*. Dakle, osporavateljima nije uspjelo u potpunosti zaustaviti projekt, ali su ga u značajnoj mjeri zakočili i usporili jer je idući, drugi svezak *Hrvatskoga biografskog leksikona* izišao iz tiska tek u srpnju 1989., šest godina nakon prvog sveska.

Izvori i literatura:

- Babić, Goran (1988.). *Voćna salata ili pomirenje svih Hrvata*. Čakovec, Zrinski.
- Domljan, Žarko (1988.). Biografske zbirke i leksikoni u Hrvata. Jedan doprinos povijesti hrvatske kulture, *Forum*, 27/1988., knj. 55, br. 5-6: 474-484.
- Kangrga, Milan (1984). O jednom kulturno-povijesnom presedanu. In memoriam Danku Grliću. *Književna reč*, list Književne omladine Srbije, godina XII, broj 231., 10.IV.1984., str. 3.
- Mišović, Miloš (1984). Istaknuti Hrvati i drugi. *Nin*, Beograd, br 1745, 10. Jun 1984, 30-32.
- Stipčević, Aleksandar (1997). *Priča o Hrvatskom biografskom leksikonu. Pokušaj ubojstva jedne knjige*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Švab, Mladen (1995). Građa za bio-bibliografiju Krunoslava Krstića – u povodu 90-godišnjice rođenja, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, vol. 21, br. 1-2 (41-42): 315-334.
- Vranić, Seada (1984). Polemička koplja sve oštrija. *Borba*, Beograd 6. jun 1984. LXII (158), str. 3.

Vrhovec, Sanja (ur.) (1984), *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona*. Rasprava o Hrvatskom biografskom leksikonu, svezak prvi. A – Bi. Centar za idejno-teorijski rad GKSKH, Biblioteka Sveske, Zagreb.

Religious writers and the controversy of „Hrvatski biografski leksikon“ (Croatian Bibliographical Lexicon)

The paper investigates ideological attacks that followed the publication of the first volume of the Croatian Biographical Lexicon, in 1983. (letters A-Bi). Despite the intricate preparations, this edition by “Jugoslavenski leksikografski zavod” (Yugoslav Lexicographic Institute) was not approved by the ruling party’s nomenclature. The issue was subjected to “Marxist Criticism”, and its writers and editors were held responsible and were harassed because of it. One of the greatest Lexicon’s ‘crimes’ was featuring a number of senior religious writers and priests, listed in Lexicon, but not, according to critics, adequately appraised from Marxist point of view. Writer Goran Babić was the leader of public judgments and attacks and many contemporary party’s intellectuals of that period also got involved. They managed to slow the project down but failed to entirely stop the project that was continued several years later. The paper deals with the chronology of Lexicon’s creation, disputes and attacks, and attempts of the Editorial Board to defend the concept and the Lexicon project.

Key words: Croatian Biographical Lexicon; lexicography; Yugoslav Lexicographic Institute; priests; religious writers